

En fråga om klass i framtidstaden Malmö

Mikael Stigendal

Katalys publikationer

- No1: Välfärden är vinsten
No2: Svar på tal om vinster i välfärden
No3: Vilken arbetsmarknad ska vi ha?
No4: Slaget om den likvärdiga skolan
No5: Hälften kvar och hela framtiden
No6: "Jag tar värktabletter men det hjälper inte"
No7: Vägen till en likvärdig skola
No8: Fallet järnvägen
No9: Björklundeffekten
No10: Åtstramningsdoktrinen
No11: En röst på SD är en röst på högern
No12: Mest åt de rika
No13: Färre lärare ger vinsten!
No14: Ordens makt i politiken
No15: Handbok för en ny kulturminister
No16: Städhjälp och bartender för alla?
No17: Förklaringar till SD:s framgång
No18: Utan segel i vänstervinden – eftervalsanalys
No19: I frihandelns goda namn
No20: Från massarbetslöshet till full sysselsättning
No21: Vägen till en likvärdig skola – skolpolitisk årsbok 2015
No22: Jämlikhet är lösningen!
No23: En för alla, alla för vem?
No24: Måste vi jobba 8 timmar per dag?
No25: Kapitalet i tjugoförsta århundradet
No26: Piketty på tre röda
No27: Porten kallas trång
No28: Partierna och jämlikheten
No29: Anställningsformer i Sverige
No30: Med låg kvalitet som affärsidé
No31: Den blåbruna röran
No32: Spagat över väljarkåren
No33: I skuggan av TTIP: Ceta
No34: Postkapitalism: Vår gemensamma framtid
No35: Massivt stöd för jämlikhetspolitik
No36: Pensionssveket
No37: Med integrationen som murbräcka
No38: Finansialiseringen av Sverige: på väg mot nästa kris?
No39: Sänkta löner funkar inte
No40: Klass, identitet och politisk mobilisering
No41: Arbetarlitteraturen och klassamhället
No42: Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier
No43: Mediekapitalet
No44: Nomaderna på den svenska arbetsmarknaden
No45: Det nya arbetslivet: management-by-stress
No46: Svängdörrarnas förlovade land
No47: Vilka är "vi" i jämställdhetspolitiken?
No48: Klassamhällets tystade röster och perifera platser
No49: En fråga om klass i framtidsstaden Malmö

Katalys – Institut för facklig idéutveckling

Katalys är ett oberoende fackligt idéinstitut som bedriver utredningsverksamhet och opinionsbildning. Våra verksamhetsområden är välfärd, samhällsekonomi, arbetsmarknad och fördelningsfrågor. Vår uppgift är att generera kunskap och perspektiv som kommer såväl den politiska debatten som fackföreningsrörelsen och dess företrädare på lokal, regional och central nivå till gagn. Men vår uppgift är även att driva den politiska debatten framåt i dessa frågor, med egna analyser och förslag grundade i fackliga perspektiv. Vi står på två ben – idéutveckling och politisk påverkan. Värderingsmässigt står vi på LO-medlemmarnas sida.

Katalys tror inte att ökade samhällsklyftor är en naturlig eller opåverkbar följd av en globaliserad värld. Vi ställer inte upp på resonemang om att bara för att det går att skapa en marknad av något som vi äger gemensamt, så ska den marknaden skapas. Vi ser att det finns konstruktiva vägar framåt för den svenska arbetsmarknaden och att de principer som en gång formade arbetsmarknaden är relevanta även i framtiden. Vi vill bidra till att den generella välfärden och trygghetssystem säkras och utvecklas. Katalys – Institut för facklig idéutveckling startades på initiativ av 6F – fackförbund i samverkan. 6F utgörs av LO-förbunden Byggnads, Elektrikerna, Fastighets, Målarna och Seko.

Mikael Stigendal är professor i sociologi vid Malmö Universitet.

Grafisk form och sättning: Petter Evertsén & Jesper Weithz/Revoluform

Besök vår hemsida: www.katalys.org

Sammanfattning

Debatten om Malmö är ofta så närsynt begränsad till det som händer här och nu. För att kunna förstå problemen och förklara vad de beror på krävs det istället ett potentialorienterat samhällsperspektiv. I ett sådant perspektiv fyller begreppet klass en central funktion.

Närmare 45 procent av alla förvärvsarbetande malmöbor tillhör arbetarklassen. Likheterna mellan dessa människor vad gäller arbetsförhållanden, makt och lönevillkor skapar gynnsamma förutsättningar för kollektiva intressen och engagemang. Den höga arbetslösheten, särskilt i vissa delar av Malmö, bidrar dock till en splittring av klassen. Det gör även det nyliberala individualiseringstänkande som präglar en hel del av de kommunala åtgärderna. Kommunpolitikerna har överlåtit åt tjänstemännen att sköta välfärden som om det bara var en fråga om metoder, inte om grundläggande värderingar.

För att klyftorna och ojämlikheten ska kunna minska måste den lokala socialdemokratin mobilisera arbetarklassen. Genom ett nära samarbete med den idéburna sektorn måste tron på samhällsförändring återupprättas och arbetarklassen stärkas kollektivt.

Innehåll

Sammanfattning	3
Förord	6
1. Inledning	8
2. Förståelsen av Malmö	9
3. Malmö – då och nu	12
Den svenska modellen i Malmö	12
Ojämlikhetens epok	13
lokala politiska svaren	13
Strävan efter ett socialt hållbart Malmö	15
4. Makten över våra liv	17
Vad är klass?	17
Förvärvsarbete, men i olika produktionssätt	18
Klass och avsaknaden av förvärvsarbete	19
5. Den osynliggjorda klassen	21
Arbetarklassen är fortfarande stor	21
... men dess sammansättning har förändrats	22
Jämn könsfördelning på arbetarklassens skikt	24
Tre fjärdedelar av de utlandsfödda tillhör arbetarklassens övre skikt	25
Var bor arbetarklassen?	26
6. De som satt på planet och några till	28
7. Hur ska Malmö förtjäna sin plats i världen?	31
8. Sammanfattande slutsatser	34
Litteratur	36
Noter	37

Klassamhällets återkomst och behovet av en ny analys

Sedan 1980-talets mitt har de varit försvunna. Men det 21:a århundradet har inletts med klassernas och klassamhällets återkomst i den politiska diskussionen.

Den vilda, nyliberala kapitalism som kraschade 2008 visade på kapitalets hänsynslösa makt och en skriande ojämlikhet. De oinbudnas och utslutnas politiska protester återinförde ordet "arbetarklass" i ett bekymrat borgerligt språkbruk. I de senaste politiska valen i Storbritannien, Frankrike och USA har arbetarklassen och dess röster plötsligt kommit att ställa sig i centrum för den politiska debatten. "Populism" blev plötsligt det fulaste ord liberala förståsigpåare kunde tänka sig.

Det är just här, i skarven mellan kapitalets revansch – för 1900-talets demokratisering, sociala rättigheter och ekonomiska utjämning – och olika former av ett begynnande folkligt uppror, som Katalys publicerar den här serien kritiska analyser av dagens svenska klassamhälle.

Under lång tid har det saknats en uppdaterad klassanalys av Sverige. År 1972 gjorde Göran Therborn den första moderna klassanalysen av Sverige, publicerad i tidskriften Zenit. Den följdes upp av en omarbetad och kraftigt utvecklad upplaga 1982, *Klasstrukturen i Sverige 1930-80* (1981). På uppmaning av sociologen Erik Olin Wright gjorde Göran Ahrne tillsammans med Hedvig Ekerwald och Håkon Leiulfstrud en ny klasstudie i mitten av 1980-talet: *Klassamhällets förändring* (Arkiv förlag, 1985). Dessa tre skrifter var i första hand kartor över rådande och potentiella samhällskrafter. Klassamhällets ojämlikhet togs på den tiden som självklar. Göran Therborn publicerade sedan 1989 ett arbete om borgarklassens uppkomst i Sverige, tillsammans med en analys av den moderna svenska statens framväxt, *Borgarklass och byråkrati i Sverige*. På senare tid har han ägnat en hel bok åt ojämlikheten i *Ojämlikhet dödar* (2015).

Det var i samband med ett seminarium om den sistnämnda boken på bokmässan i Göteborg 2016 som frågan restes om en ny klassanalys. På det fackliga idéinstitutet Katalys hade tankarna kring hur detta skulle åstadkommas funnits sedan starten 2012. På Marx-dagarna i Stockholm i november 2016 talade Göran Therborn om klassanalys och intresset visade sig närmast överväldigande. En lista skickades runt för intresserade att bidra och följa arbetet med en ny klassanalys av Sverige. I anslutning till Socialistiskt Forum i Stockholm hade vi ett första gemensamt sammanträde och Katalys gav Göran Therborn uppdraget att tillsammans med Katalys kansli leda det arbete som nu resulterat i en rapportserie vari den rapport du nu håller i din hand, ingår.

Resultatet blev början på en rörelse bland klassintresserade forskare och intellektuella. Ett trettiotal skribenter har medverkat. Tre större seminarier har genomförts, det första i Stockholm och de två följande på LO:s folkhögskola Runö i Åkersberga. De enskilda rapporterna har utvärderats och kommenterats av en redaktionskommitté bestående

» **UNDER LÅNG TID
HAR DET SAKNATS EN
UPPDATERAD KLASS-
ANALYS AV SVERIGE**

av Göran Therborn, Daniel Suhonen, Åsa Odin Ekman, Sven Hort, Niels Stöber och Enna Gerin. I huvudsak har respektive rapportförfattare ägnat sig åt sina special- och intresseområden. För några teman har vi sökt upp författare. Resultatet är en unik rapportserie om det svenska klassamhället i det 21:a århundradet.

» **RESULTATET ÄR EN
UNIK RAPPORTSERIE
OM DET SVENSKA
KLASSAMHÄLLET**

När de senaste klassanalyserna gjordes i början på 1980-talet var Sverige som minst ojämnt och löntagarnas ställning på arbetsplatserna och arbetsmarknaden som starkast. Full sysselsättning rådde. Välfärdsstaten var för alla och ägdes av medborgarna. Könshållandena höll på att förändras i mer jämställd riktning, i sex- och familjeliv liksom i arbetslivet. Arbetarrörelsens partier samlade den stora majoriteten av lönearbetarnas röster och den främlingsfientliga extremhögern fanns ännu inte på kartan.

Allt detta och mer till har förändrats sedan dess. *Finansifieringen* av ekonomin har skärpt kapitalets makt över företag och arbete, samt ökat inkomstklyftorna. Den hemmagjorda kraschen på 1990-talet gjorde slut på den fulla sysselsättningen. Den offentliga sektorn har gjorts om till en skattebetald vinstmarknad, och landet till ett skatteparadis för miljardärer.

Arbetarrörelsens krav på trygghet och jämlikhet har vänts till en verklighet av växande otrygghet och ojämlikhet. Det gamla landet med stor utvandring har blivit ett med stor invandring, och med det har politiken fått en ny dimension. Dessa och andra förändringar, deras orsaker, innebörd och konsekvenser, är kärnan i de rapporter som utgör denna klassanalys.

Vår förhoppning är att dessa rapporter och projektets sammanfattande analys ska stimulera en vitaliserad samhällsdebatt som inte stannar vid att beskriva dagens klyftor och existerande ojämlikheter, utan också kan inspirera till handling att i grunden förändra dem.

Göran Therborn & Daniel Suhonen

KAPITEL 1.**Inledning**

» **VILL MAN FÖRDJUPA
SIG I DET SVENSKA
KLASSAMHÄLLET
FINNS DET FLERA
SKÄL ATT VÄLJA
JUST MALMÖ**

Klasser består av människor som lever, bor och verkar någonstans, till exempel i Malmö.¹ Vill man fördjupa sig i det svenska klassamhället finns det flera skäl att välja just Malmö. En gång i tiden var det Sveriges ledande industristad men nu finns det nästan ingen industri kvar. Ett annat skäl kan vara de stora skillnader som med åren har uppstått i staden vad gäller till exempel inkomster, hälsa och utbildningsnivåer. Ytterligare ett skäl är den stora omvandling som har skett av staden under den era som började på 1980-talet och brukar kallas den nyliberala. Under merparten av denna tid har dessutom socialdemokratin styrt staden. Vad kan man utläsa ur dagens klasstruktur i Malmö om vad denna utveckling har resulterat i och kanske skapat för nya möjligheter?

I denna rapport ska jag undersöka förutsättningarna för förändring. Vilka potentialer innehåller dagens klasstruktur för att mobilisera arbetarklassen i Malmö kollektivt? Och för vad ska de mobiliseras? Vad är det för övergripande problem som en kollektiv mobilisering kan bidra till att lösa? Dessa frågor ska jag söka svar på genom att i kapitel 2 klargöra mitt perspektiv på Malmö. Det ställs mot perspektivet i en nyutkommen och omtalad bok vars huvudtitel är just *Framtidsstaden*. Jag menar att denna bok tar sin utgångspunkt i fel fråga. Det vill jag problematisera och det förklarar mitt val av titel på rapporten. Därefter ska jag i kapitel 3 teckna den historiska bakgrunden till dagens situation. Men vad är klass och hur ser klasstrukturen ut? Det är frågor som kapitel 4 handlar om. I kapitel 5 analyserar jag arbetarklassen i Malmö. Dess motpol, kapitalet, ägnas kapitel 6 åt. I kapitel 7 formulerar jag den fråga om framtidsstaden som jag menar måste vara drivande för en kollektiv mobilisering. Avslutningsvis drar jag några slutsatser.

KAPITEL 2.

Förståelsen av Malmö

Så sent som på 1990-talet kunde man sitta på båten till Dragör och se Malmö ramas in av sin historia. I det ena hörnet tronade Kockums med sin stora kran, världens dittills största när den sattes på plats 1972, och där närmare 6000 personer arbetade under 1960-talet, var femte industriarbetare i Malmö. I det andra hörnet var Cementfabriken med sina höga skorstenar ett minst lika symboliskt landmärke. Där hade familjen Wethje sin industriella bas för ett kapitalistiskt imperium som inbegrep bland annat Kockums och nuvarande Skanska. CH Hermansson rankade i sin bok *De femton familjerna* från 1962 Wehtje som landets näst mäktigaste familj efter familjen Wallenberg.

Nu går det inte att tura på nån båt längre. Malmö kan man däremot se från Öresundsbron eller så får man ta flyget. Det gjorde delar av styrelsen och sponsorer för damfotbollslaget FC Rosengård när de 2014 åkte privatjet till London för att titta på Champions League-kvartsfinalen mellan herrlagen Chelsea och Zlatan Ibrahimovics dåvarande klubb Paris Saint Germain. Bland resenärerna – ”13 män tillsammans goda för miljarder”, enligt Sydsvenskans rapportering – fanns en stor del av Malmös nuvarande kapitalistiska maktelit.² Jag ska återkomma till vilka som var med på planet och varför.

Frågan är vad resenärerna såg om de blickade ut över Malmö genom kabinfönstret, kanske de sista resterna av cementfabrikens gamla skorstenar? Kockumskranen finns inte kvar. Den har visserligen ersatts av ett annat landmärke, nämligen Turning Torso, men vad säger det om dagens Malmö? För många symboliserar Turning Torso den framgångsrika och ljusa sidan i den omvandling som har skett av Malmö under de senaste decennierna. I denna optimistiska berättelse ingår också bland annat högskolan, citytunneln och kulturblandningen. Det finns dock också en annan berättelse som målar upp en mörk bild av Malmö. I denna pessimistiska berättelse ingår fattigdom, utanförskap, kulturkonflikter, skottlossning på öppen gata, mord, gängkrig och kriminalitet.

”Men vad är det då som händer i Malmö – bortom högtidstal och svartmålningar?”. Det undrade journalisten Lars Åberg och det skrev han en bok om, *Framtidsstaden. Om Sverige imorgon blir som Malmö i dag, hur blir Sverige då?*, som utkom 2017 och blev årets mest omdebatterade bok om Malmö.³ Lars Åberg är inte vem som helst. Han har bott i staden i nästan 60 år, varit en engagerad deltagare i stadens kulturliv och skrivit många böcker, varav en del om Malmö. I boken framgår det att han har samlat på sig ett imponerande material. Det är en innehållsrik bok med många intressanta iakttagelser och även reflektioner. Det stannar dock mest vid iakttagelser. Åberg följer oftast inte upp dem. Istället är det som att de ska tala för sig själva. Lars Linder konstaterar i sin recension att boken saknar utblickar och perspektiv:

Jag kan uppskatta att han försöker blicka ner i avgrunden utan att blinka, alltför få gör det, men det tycks samtidigt ha gjort honom fatalt närsynt, i

» FÖR MÅNGA
SYMBOLISERAR
TURNING TORSO DEN
FRAMGÅNGSRIKA
OCH LJUSA SIDAN I
DEN OMVANDLING
SOM HAR SKETT
AV MALMÖ UNDER
DE SENASTE
DECENNIERNA

brist på sammanhang återstår bara det han har framför näsan. Brottslighet. Bidragsberoende. Invandring. Och invandring igen.⁴

» **VILKA BAKOM-
LIGGANDE ORSAKER
VERKAR I MALMÖ?**

Just denna närsynthet, brist på större sammanhang och begränsning till det som ser ut att vara problem är kännetecknande för det perspektiv som jag under många år har kallat problemorienterat. Det har jag ställt mot ett annat perspektiv som jag har kallat potentialorienterat. Jag har valt dessa beteckningar eftersom de har fungerat väl i de samarbeten jag har haft med praktiker av olika slag. Beteckningarna har visat sig främja en förståelse som ligger i linje med den djupare innebörd som begreppen har för mig. Kännetecknande för det potentialorienterade perspektiv som denna rapport genomsyras av (i vetenskapliga sammanhang också kallat kritisk realism⁵) är att det inte begränsar sig till symptomen utan intresserar sig för bakomliggande orsaker. Att till exempel ungdomar inte får godkända betyg behöver inte betyda att de saknar potentialer. Snarare kan det vara skolans potentialer som inte räcker till, till exempel i form av pengar, lokaler, utbildade lärare och så vidare. Alla har vi våra potentialer. Men i vilken utsträckning de kommer till användning och får en möjlighet att vidareutvecklas beror på sammanhanget. Vissa potentialer filtreras bort och kanske rentav osynliggörs medan andra får företräde. Denna selektivitet utgör också en potential, det vill säga tänkbar orsak till en viss händelse, vilken vi kan behöva analysera för sig, oberoende av det sammanhang den aktualiseras i.

För att kunna svara på Åbergs fråga om vad som "händer i Malmö – bortom högtidstal och svartmålningar" måste vi först ta reda på vad som kan få det att hända. Vilka bakomliggande orsaker verkar i Malmö? Till de mer grundläggande hör de som ingår i den kapitalistiska delen av marknadsekonomin. Vinstintresset är en mäktig drivkraft. Det har varit både bra och dåligt för samhällsutvecklingen. Denna motsättningsfyllda relation mellan bra och dåligt ingår i den kapitalistiska ekonomin. Dess inre motsättningar är en av utgångspunkterna för den regleringsteori som jag företräder.⁶ En annan utgångspunkt är den kapitalistiska ekonomins behov av förutsättningar som kapitalets företrädare inte själva råder över. Det gäller de statligt garanterade mänskliga fri- och rättigheterna, till exempel äganderätten. Kapitalismen förutsätter även relativt fria ägare av arbetskraft och på grund av denna "frihet" kan de inte tvingas skaffa barn och köpa de varor som krävs för att kapitalet ska kunna ackumuleras.

På grund av dessa inre motsättningar och otillräckligheter blir ackumuleringen av kapital problematisk, rentav osannolik och i alla fall långt ifrån självklar. Till skillnad från vad de neoklassiskt inspirerade nationalekonomerna säger kan jämvikt och ordning i ekonomin bara betraktas som ett högst osäkert resultat och inte som en självklar utgångspunkt. Att kapitalackumuleringen faktiskt ändå lyckas, åtminstone periodvis, beror på till exempel institutioner och nätverk men också normer. Allt detta kallas av regleringsteorin med ett samlande begrepp för *regleringar*. En av de viktigaste regleringsformerna är löneförhållandet. Det inbegriper bland annat normer för arbetstiden, arbetstempot, arbetskraftens arbetsvärde och konsumtionen. Det som uppstår när ackumuleringen av kapital lyckas kallas ackumulationsregimer. Med det menas former för jämvikt, genom vilka produktionen relateras till

konsumtionen, tillväxt till välfärd. Ett annat viktigt begrepp är tillväxtmodeller, vilket avser sammanhängande kombinationer av ackumulationsregimer och regleringsformer.

Regleringsteorin hjälper oss att förstå samhällets ekonomiska drivkrafter. Den funktion som klassbegreppet fyller är att förklara vad människor gör i denna samhällsprocess. Det ringar in de olika typer av betydelser som människor kan ha. Genom att analysera klasstrukturen skaffar man sig därför viktiga kunskaper om det aktuella samhällets dynamik. Därigenom kan man också ta reda på vad det har blivit av en stad som Malmö, denna tidigare symbol för det industriella välfärds-samhället som för många numera tycks symbolisera den postindustriella tudelningen av samhället. Som Åberg skriver i sin bok tycks alla vara ense om att det som händer i Malmö i morron kan bli verklighet i Sverige. Vad är då det? Åbergs svar bygger på en mängd iakttagelser, merparten intressanta, men utan fördjupningar i vad det han ser ger uttryck för. Istället för att ta det som händer för givet ska jag börja med att förklara de ekonomiska drivkrafter som verkar i Malmö och hur de har aktualiserats, såväl tidigare som i dag. Därigenom tecknar jag en bild av det sammanhang som klasserna verkar i.

KAPITEL 3.

Malmö – då och nu

Malmö var under efterkrigstidens första decennier en förebild för den svenska modellen. Därefter förvandlades staden till ett avskräckande exempel på hur illa det kan gå. Hur kunde det bli så här? Och vad har politikerna försökt göra åt det?

Den svenska modellen i Malmö

Att Malmö kunde bli en förebild för det som har kallats den svenska modellen hade sina särskilda förutsättningar och historiska orsaker. I all korthet ska jag framhålla tre. För det första var företrädarna för såväl kapitalet som arbetet i Malmö välorganiserade och djupt förankrade. Ett nätverk av kapitalister, vilket Peter Billing och jag i *Hegemonins decennier* kallade för Wehtje-imperiet och som hade en förankring ända tillbaka till 1600-talet, bestämde över merparten av stadens stora företag. I Malmö föddes den svenska socialdemokratin under 1800-talets sista två decennier. Malmö kallades en gång i tiden för socialismens Mecka. Efter den allmänna rösträttens införande styrde socialdemokratin staden i 67 år utan avbrott.

För det andra var företagen i Malmö tidigt ute med rationaliseringar, helt i linje med den tillväxtmodell som satte sin prägel på hela västvärlden under efterkrigstidens första decennier. Den kom att kallas fordism, efter den banbrytande nyordning som Henry Ford drev igenom på sin fabrik i Michigan under 1910-talet. Han fick då arbetarna att acceptera införandet av massproduktion på löpande band i utbyte mot att lönerna höjdes och arbetsdagen minskades till åtta timmar. Samma knep användes på Kockums i Malmö när nitningen ersattes av svetsning. De yrkesskickliga nitarna utgjorde den största och mest välbetalda arbetargruppen på varvet. För att undvika motstånd mot förändringarna sänktes inte lönerna utan företaget betalade den nya gruppen fartygssvetsare samma löner som de yrkesskickliga arbetarna, trots att arbetet klassades som tillärt (semi-skilled). Det ledde till att Kockums 1940 kunde sjösätta det första helsvetsade fartyget i världen, tankern Braconda.

För det tredje insåg de ledande företrädarna för såväl kapitalet och arbetet i Malmö, även detta helt i linje med Ford, att massproduktionens införande också krävde stora förändringar vad gällde konsumtionsvanor, moral och familjeliv. Den ledande kapitalisten i Malmö, Ernst Wehtje, var en tidig förespråkare av förändrade konsumtionsnormer, som här i ett citat från 1945: "Icke minst torde man här få inrikta sig på att uppfostra konsumenten till att efterfråga billiga standardvaror och pruta av på kravet på omväxling."

I denna fordistiska tillväxtmodell under efterkrigstidens första decennier fungerade lönen i första hand som en källa till efterfrågan. Det berodde på att industrikapitalet dominerade, särskilt det hemmamarknadsorienterade industrikapitalet och det som producerade konsumtionsvaror. Dessa omständigheter lade grunden till ett gemensamt

» MALMÖ KALLADES
EN GÅNG I TIDEN
FÖR SOCIALISMENS
MECKA

intresse av löneökningar, en utbyggnad av offentlig sektor och minskad ojämlikhet. Staten utvecklades till en keynesiansk välfärdsstat med å ena sidan en ekonomisk politik inriktad på full sysselsättning, styrning av efterfrågan och utbyggnad av infrastruktur samt å andra sidan en socialpolitik med befrämjande av normer för masskonsumtion och förstärkta rättigheter bland de främsta kännetecknen. En betydande del av detta ansvar var delegerat till den kommunala nivån utifrån principen om det lokala självstyret. Detta utnyttjades i Malmö.

Ojämlikhetens epok

» DEN FINANSDRIVNA
TILLVÄXTMODELLEN
HAR INNEBURIT EN
ÖKANDE OJÄMLIKHET

Den kris som började på 1970-talet hade som grundläggande orsak att fordismens industridrivna tillväxtmodell inte fungerade längre. Istället kom finanskapitalet att efterhand bli dominerande och då i en global utsträckning. Numera bidrar människor till kapitalackumuleringen inte bara genom att producera värden utan också genom att berövas värden, till exempel genom skillnader mellan in- och utlåningsräntor, avgifter av alla möjliga slag, pensionssystemet, försäkringar, skuldsättning och aktier. Ackumulering genom berövande kan sägas vara typisk för den finansdrivna tillväxtmodellen. Det är kopplat till en förändring av synen på lönen. Den fungerar numera i första hand inte som en källa till efterfrågan utan som en internationell produktionskostnad. Ökade reallöner och en utbyggnad av offentlig sektor är därmed inte längre lika viktigt för kapitalet. Det har lett till att lönerns andel av produktionsvärdena har minskat. Finanskapitalet har i stället lockat med lån. Människors behov av att låna till det som de har övertygats om att de behöver men egentligen inte har råd med har lett till en accelererande ökning av skuldsättningen. Finanskapitalismen och dess logik har spritt sig till allt fler områden. Det brukar kallas finansialisering.

Den finansdrivna tillväxtmodellen har inneburit en ökande ojämlikhet genom att beröva värden från dem som har minst kraft, tid, resurser och kunskap att stå emot det. Den normalisering som har skett av skuldsättningen exkluderar dem som inte kan låna, till exempel genom att stänga dem ute från stora delar av bostadsmarknaden, men också dem som inte kan betala tillbaka. Den förändrade synen på lönen har lett till ökade skillnader på arbetsmarknaden. Ett nytt samband mellan tillväxt och välfärd har uppstått, det mellan finansdriven tillväxt och ökande ojämlikhet. Med det senare menas skillnader som enligt Amartya Sens definition bryter mot den förfördelade partens mänskliga rättigheter.⁷

På grund av denna utveckling har villkoren för delaktighet i samhället skärpts. Samhället kan därför sägas ha utvecklats till en ny typ av innanförskap. Det har i sin tur lett till framväxten av ett utanförskap. Där uppdelningen mellan samhällets innanförskap och utanförskap sammanfaller med segregation, det vill säga i den utsträckning ojämlikhetens motpoler bor koncentrerat på olika håll i staden, har det uppstått nya samhällsgränser och de går i storstäderna.

De lokala politiska svaren

Nyliberalismen har sedan slutet av 1970-talet varit denna samhälls- och ideologiska drivkraft. Den fick tidigt en stark och konsekvent förespråkare i Malmö genom Carl P Herslow. 1979 startade han

» **EFTER 67 ÅR
FÖRLORADE SOCIAL-
DEMOKRATERNA
MAKTEN TILL EN
BORGERLIG
KOALITION**

Skånepartiet i syfte att bekämpa regleringar, maktkoncentration och sociala skyddsnät till förmån för småföretagsamhet och en fri marknadsekonomi. Herslows förankring var dock begränsad till småföretagarkretsar och det räckte inte till någon valframgång i valen 1979 och 1982. Först med närradiosändningarna från 1983, i vilka politiska diskussioner blandades med skivönskningar och hälsningar, uppnådde Herslow ett bredare folkligt stöd. Runt partiets kärna av proletära småföretagare samlades människor som av en eller annan anledning kunde enas i sin kritik av makten. Telefonsamtalen i närradion gällde framför allt kritiken av Socialdemokraterna. I Skånepartiets närradio fick många ensamma och rotlösa människor komma till tals. Även människor vars erfarenheter av den offentliga sektorn inte dominerades av välfärd utan av förtryck, kontroll och snårig byråkrati slog en signal till partiets självutnämnda "folktribunal". Under tusentals sändningstimmar tolkade och omformulerade partiledaren Carl P Herslow det spontana missnöjet till politiska krav.

Det ledde till ett regimskifte i valet 1985. Efter 67 år förlorade Socialdemokraterna makten till en borgerlig koalition. Det var dock först efter valet 1991 som en moderatledd kommunledning genomförde stora och grundläggande förändringar av kommunen. Malmö förvandlades till nyliberalismens skyltfönster. Den kommunledning som sedan tillträdde under Ilmar Reepalu efter valet 1994 genomförde visserligen stadsdelsreformen och det utifrån en strävan efter att stärka demokratin och därmed göra välfärden mera jämlik, en strävan som gick på tvärs mot de nyliberala föreskrifterna om begränsningarna av politiken. Demokratiseringen blev det dock inte mycket av, till stor del beroende på att stadsdelsreformen inte förbereddes genom uppbyggandet av ett folkligt stöd.

Stadsdelsreformen banade i stället väg för en ny typ av politik som har kallats entreprenöriell stadspolitik. Genom olika former av gränsöverskridande samverkan mellan offentliga och privata aktörer, i Malmö framför allt med företrädare för byggkapitalet, flyttades de "hårda" frågorna (till exempel gator, hus, tunnlar, broar) fram på bekostnad av de "mjuka" (till exempel skola, fritid, kultur, omsorg). Kritiker har med rätta undrat om detta fortfarande kan betraktas som demokrati. I de sammanhang där viktiga beslut tas om tillväxtfrågorna saknar stora delar av befolkningen representation. Snarare kan man anta att människor som lever och bor i samhällets innanförskap är kraftigt överrepresenterade, och det är deras värderingar och syn på samhället som till stor del får råda.

I början av 2000-talet blev det dock uppenbart för kommunledningen att den ensidiga betoningen på tillväxtfrågorna inte räckte. Genom initiativet med "Välfärd för alla" (VFA) på våren 2003, ville man stärka socialpolitiken, något som det också fanns stöd för i EU:s Lissabonstrategi från år 2000, men även i den nationella storstadspolitiken från 1998. Själva initiativet med VFA visar på en handlingskraft, men det gör däremot inte genomförandet, 2004–2008. VFA bröt inte med den nyliberala samhällslogiken, vilken satte sin prägel redan på handlingsprogrammets beskrivningar av problemen och formuleringar av mål. En orsak kan vara det minskade politiska inflytandet och engagemanget. VFA skrevs nämligen av tjänstemän, utan att politiker och partimedlemmar engagerades, trots att det i sin omfattning liknade ett partiprogram.

Strävan efter ett socialt hållbart Malmö

Under många år har staden försökt komma till rätta med den ökande segregationen och detta genom satsningar som bland annat URBAN-programmet, Storstadssatsningen, Välfärd för alla och Områdesprogrammen. En annorlunda satsning gjordes genom tillsättandet av Kommissionen för ett socialt hållbart Malmö (Malmökommissionen) 2011. Utgångspunkten var de ökande skillnaderna i Malmö när det gäller hälsa. Jag ingick som en av 14 kommissionärer och var även en av slutrapportens två redaktörer, tillsammans med P-O Östergren. Den publicerades 2013 och innehöll två huvudrekommendationer.⁸

För det första föreslog vi att Malmö stad skulle etablera en social investeringspolitik som kan utjämna skillnaderna i levnadsvillkor och göra samhällssystemen mer jämlika. Detta skedde nästan samtidigt som EU-kommissionen lanserade sin "Social Investment Package (SIP)". Jean-Michel Bonvin & Francesco Laruffa har nyligen i en rapport från EU-projektet ReInvest visat hur EU-kommissionens agenda har stärkt ett snävt ekonomiskt tänkande, i motsats till vad som sades vara avsikten.⁹ Socialpolitiken har underordnats den ekonomiska politiken i ännu högre grad än tidigare. Jag visar i andra texter hur samma tendenser även präglar till exempel EU:s inkluderingsagenda.¹⁰ Människor ska inkluderas men på marknadens villkor och utan förändringar av de orsaker som har exkluderat dem. Jag nämner detta eftersom jag ska återkomma till det i slutet av denna rapport.

För det andra föreslog vi i Malmökommissionens slutrapport att förändringarna skulle göras genom skapandet av kunskapsallianser, det vill säga jämlika samarbeten mellan forskare och intressenter från till exempel förvaltning, föreningsliv och näringsliv, och en demokratisering av styrningen. Även i detta avseende anknöt vi till EU-kommissionen som använder termen kunskapsallianser i sin övergripande strategi Europa 2020. Vi ville utnyttja intresset för denna term men tänkte oss att Malmö skulle kunna gå i spetsen för en annan definition av den. EU-kommissionen avgränsar sig snävt till allianser mellan "education and business". I Malmökommissionens definition ingick betydligt fler intressenter. Helt avgörande såg vi det som att förankra begreppet i en genomtänkt kunskapssyn som möjliggör ett tillvaratagande av även annan kunskap än den som formaliseras genom betyg. I andra sammanhang har jag kallat detta för en kvalitetskunskapssyn till skillnad från den kvantitetskunskapssyn som gör kunskap till en fråga om mätbarhet och därmed prioriterar faktakunskaperna.

I Malmö stad tycks Malmökommissionens huvudrekommendationer ha fått ett ganska stort genomslag, särskilt den andra, den om kunskapsallianser. Politikerna har dock givit tjänstemän ett stort ansvar för att driva denna utveckling. Intrycket man kan få är att tjänstemännen ännu en gång har tagit över och ska lägga livet tillrätta för Malmöborna, kanske utifrån bättre idéer än tidigare men fortfarande utifrån ett alldeles för dåligt underifrånengagemang. Kunskapsallianserna riskerar därmed att utformas ensidigt på tjänstemännens villkor och göras till en fråga om enbart metoder, inte om människo- och kunskapssyn. Det ser jag som mycket olyckligt. Om erfarenheter och kunskaper av olika slag ska kunna tas till vara måste initiativen och engagemangen underifrån släppas fram och stödjas i betydligt större utsträckning. En klassanalys

» **EU-KOMMISSIONENS AGENDA HAR STÄRKT ETT SNÄVT EKONOMISKT TÄNKANDE, I MOTSATS TILL VAD SOM SADES VARA AVSIKTEN**

kan bidra till att utveckla kunskaperna om var och hur sådana engagemang skulle kunna uppstå.

Ett tillvaratagande av människors erfarenheter och kunskaper genom kunskapsallianser är viktigt för att bekämpa inte bara symptomen på den allvarliga ojämlikhet som har uppstått utan också dess orsaker. För att det ska lyckas krävs det ett potentialorienterat perspektiv, det vars innebörd jag sammanfattade inledningsvis. Dessutom måste de satsningar som görs resultera i kollektiv egenmakt (collective empowerment) (se vidare kapitel 6).¹¹ Hur ser förutsättningarna ut för en sådan kollektiv egenmakt? För att besvara den frågan behövs det säkert flera olika undersökningar. Ett svar menar jag kan ges av en klassanalys. Det är en sådan klassanalys av Malmö, med denna ambition och inriktning, dock tydligt avgränsad, som jag vill göra i denna rapport.

KAPITEL 4.

Makten över våra liv

» ETT KLASS-
MEDVETANDE MÅSTE
SKAPAS OCH DET
SKER OFTA GENOM
ETT AKTUELLT
MENINGSSAMMAN-
HANG SOM PÅ
NÅGOT SÄTT KAN
BEKRÄFTA ENS LEVDA
ERFARENHETER

Med klass kan man mena både det ena och det andra. För en del är det en fråga om identitet. Andra använder det i analyser av inkomstskillnader. Då handlar klassbegreppet om vad man har, inte om hur man ser på sig själv eller hur andra ser på en. Ytterligare ett synsätt – det som jag själv företräder – går ut på att man med klassbegreppet rikta in sig på vad människor gör. Enligt denna teori består den sociala världen i grunden av sociala relationer. Vi är inte i utgångsläget fullfjädrade individer men vi kan bli det, beroende på vad vi gör genom våra sociala relationer. Det är när vi ingår i och gör den sociala världen som vi också gör oss själva till dem vi är, kanske till företrädare av en viss klass. Jag ska börja detta kapitel med att förklara lite närmare vad detta klassbegrepp innebär. Därefter ska jag använda det i analysen av Malmös befolkning.

Vad är klass?

I själva verket gör vi oss sociala på två sätt: dels genom struktureringar av sociala relationer, dels genom olika typer av meningssammanhang, till exempel identiteter (även till exempel kultur, språk, religion, ideologi, modetrend, forskning). I de senaste decenniernas så kallade kulturella vändning har klass ansetts handla om enbart det senare. Min uppfattning är att klass kan vara både och. Klass kan vara en roll i en social struktur men också en identitet. I båda fallen handlar det om något som måste göras. Vi gör vårt jobb men också vår identitet.

Genom våra strukturella roller gör vi oss faktiskt delaktiga i en viss klass men det är inte säkert att vi känner oss delaktiga. Den strukturella klasstillhörigheten gör oss kanske benägna att tänka och tycka det ena hellre än det andra men det är inte säkert att det sker. "Klassmedvetande uppkommer inte per automatik som ett resultat av relationerna i produktionen", som Lena Sohl skriver.¹² Ett klassmedvetande måste skapas och det sker ofta genom ett aktuellt meningssammanhang som på något sätt kan bekräfta ens levda erfarenheter. Klasstillhörigheten kan därför definieras både strukturellt och kulturellt, eller om man så vill dels objektivt med avseende på till exempel anställningsrelationer, dels subjektivt som en identitet.

Klassbegreppet i denna rapport är inte kulturellt. Analyserna kommer inte heller göras utifrån vad människor har, även om det också så klart har betydelse, till exempel inkomster och förmögenhet. Det är ett strukturellt klassbegrepp som kommer att användas. Det jag ska fokusera på är vad människor gör, närmare bestämt vad de gör i relation till varandra.¹³ Som Göran Therborn skriver blir ett samhälle "delat i klasser (i marxistisk mening), när uppgifterna att utföra merarbete och att tillägna sig och bestämma användningen av merprodukten är skilda åt."¹⁴ I en marknadsekonomi innebär detta att klasstillhörigheten beror på vilket förvärvsarbete man har, har haft eller kanske som arbetslös väntar på att få. Dessutom gäller det främst det produktionsätt som kallas kapitalism.

Förvärvsarbete, men i olika produktionssätt

Begreppet produktionssätt kan sägas beskriva skillnader mellan verksamheter vad gäller drivkrafter, men också maktförhållanden och arbetsituationer.¹⁵ Utifrån denna definition ska jag dela in ekonomin i fyra produktionssätt. Kapitalismen är ett av dessa produktionssätt och det drivs primärt av kravet på vinst. Ett annat produktionssätt är den offentliga sektorn där verksamheten främst styrs av behov och betalas av skatter. Ytterligare ett produktionssätt är enkel varuproduktion, till exempel småföretagande frisörer, vars verksamheter främst syftar till att gå runt. Blir det en vinst så är det bra men verksamheten drivs inte primärt av det syftet. Dessutom ska jag urskilja den så kallade idéburna sektorn som ett produktionssätt. Den utmärker sig genom att drivas av idéer, vilket framgår av benämningen, använd under de senaste åren av "NÄTVERKET – Idéburen sektor Skåne". Dessa idéer tenderar att ligga i linje med ett potentialorienterat förhållningssätt.

Omfattningen av dessa fyra produktionssätt i dagens Malmö framgår av tabellen nedan. Antalet förvärvsarbetande malmöbor, 20–64 år, (det vill säga nattbefolkning och därmed boende i Malmö) år 2015 var 140 408 personer, inklusive Öresundspendlarna (8274 personer). Av de 132134 som inte var Öresundspendlare arbetade 54 procent i en kapitalistisk verksamhet, enligt nedanstående tabell. Som kapitalism räknas då även den statligt och kommunalt ägda verksamhet som drivs i aktiebolagsform, till exempel Malmö Kommunala Bostadsbolag (MKB).

Den största privatägda arbetsgivaren i Malmö 2015 var Nobina, "Nordens största och mest erfarna operatör inom kollektivtrafik" enligt presentationen på hemsidan, med 825 anställda i Malmö. Därefter följer Pågen Färskröd AB med 675 anställda, Skanska med 675 anställda, Pågen AB med 625 anställda och Humana Personlig Assistans med 575 anställda. Pågen finns redovisade som två företag men de ingår i samma grupp och kan därför betraktas som det största företaget. Enligt Wikipedia är det numera Sveriges största bageriföretag. Allt började dock i Malmö redan 1878 med Pahlssons bageri och därefter många mjölkbutiker runt om i staden, i konkurrens med de kooperativa. Ett annat av de största företagen har också sitt ursprung i Malmö, nämligen Skanska.

I småföretagandets produktionssätt arbetade 12 procent av samtliga förvärvsarbetande. Hit räknar jag både småföretagarna och de anställda. Var gränsen ska dras mellan kapitalism och småföretagsamhet kan givetvis diskuteras. Här har jag dragit den vid max fyra anställda. Det finns dock säkert enskilda småföretag som kan vara drivna främst av vinstintresse och mellanstora företag som har hittat en nisch där de kan begränsa sig till att gå runt och inte behöver tänka så mycket på den eventuella vinsten. Det har jag dock inga möjligheter att beakta. Gränsdragningen får därför betraktas som ungefärlig. Kapitalismen är i alla fall det helt dominerande produktionssättet av de fyra.

Tabell 1. Andelen förvärvsarbete av samtliga förvärvsarbete nattbefolkning i olika produktionssätt i Malmö.

Produktionssätt	2015
Kapitalism	54 %
Offentlig sektor	30 %
Småföretagande ¹⁶	12 %
Idéburen sektor	4 %
	100%

Hela ekonomin är således inte kapitalistisk. Det har blivit tydligt i diskussionen om vinster i välfärden. Där skär gränsen mellan kapitalism och annan ekonomi rakt genom branschen. Vårdföretagen är kapitalistiska men det är inte till exempel kommunala skolor. Det är den vinstdrivna delen av ekonomin som är kapitalistisk. Dock är det denna del av ekonomin som dominerar och det inte bara i kraft av sin storlek utan också sin dynamik. I denna dynamik ingår tendenser till att förorsaka ojämlikhet. Dessa tendenser har stärkts under de senaste decennierna som en del av den finansdrivna tillväxtmodellen.¹⁷

Av SCB-statistikens 22 branschgrupper har kapitalismen flest förvärvsarbete inom "Handel", "Tillverkningsindustri" och "Tjänster inom juridik, ekonomi, teknik, forskning". Totalt sett har det under de senaste decennierna skett en stor minskning av andelen inom tillverkningsindustri av samtliga förvärvsarbete. Den största minskningen skedde i början av 1990-talet. Enligt den levnadsundersökning som gjordes 1995–1997 med ett representativt urval av befolkningen förvärvsarbete 15 procent av all förvärvsarbete nattbefolkning (det vill säga boende i Malmö) inom tillverkningsindustrin.¹⁸ Drygt tio år senare, 2008, hade det minskat till 9 procent och 2015 till 6 procent. Malmö är verkligen ingen industristad längre.

Klass och avsaknaden av förvärvsarbete

Innan finanskrisen (2008) låg förvärvsfrekvensen (det vill säga andelen malmöbor med ett förvärvsarbete) i åldrarna 20–64 år på 64 procent och medräknat Öresundspendlarna på 70 procent. Andelen förvärvsarbete sjönk sedan när finanskrisen fick sina följder även i Malmö till 67 procent 2009 men har sedan dess ökat till 70 procent 2015, medräknat Öresundspendlarna och 66 procent utan dem.

Detta är dock fortfarande en bra bit under toppnoteringen sedan början på 1990-talet då förvärvsfrekvensen nådde 78 procent, totalt för män och kvinnor. Då hade den dock gradvis sjunkit för män sedan i början på 1970-talet då 82 procent av samtliga män i åldrarna 20–64 procent förvärvsarbete. I början av 1990-talet sjönk den dock brant ner till 62 procent på bara något år som en följd av krisen och som framgår av siffrorna för 2015 tycks staden inte ha återhämtat sig sedan dess. Att 30 procent av alla malmöbor i åldrarna 20–64 år inte förvärvsarbete gör det svårare för klassidentiteter och intressen att få ett bredare fotfäste.

Bryter man ner statistiken på kön och bakgrund framkommer dock några intressanta skillnader. För inrikes födda med två inrikes födda

föräldrar (nattbefolkning, 20–64 år, inklusive Öresundspendlare) är förvärvsfrekvensen 82 procent, det vill säga högre än vad den var under rekordåren och innan krisen i början av 1990-talet. Samma siffra gäller för både män och kvinnor. För de utrikesfödda männen uppgår förvärvsfrekvensen till 59 procent och för utrikesfödda kvinnor 52 procent. Dessa två kategorier bidrar å andra sidan mest till Öresundsintegrationen. Av alla de 7944 Öresundspendlarna är 42 procent utrikesfödda män och 23 procent utrikesfödda kvinnor. 17 procent av de förvärvsarbetande utrikesfödda männen och 10 procent av kvinnorna har sin arbetsplats i Danmark. Motsvarande siffra för inrikes födda män med två inrikes födda föräldrar är 3 procent och för kvinnor 2 procent.

Avsaknaden av förvärvsarbete behöver givetvis inte vara synonymt med sysslöshet. Enligt SCB:s tidsstudiemätningar framgår det att kvinnors totala arbete består till 46 procent av obetalt hemarbete. Motsvarande siffra för männen är 36 procent.¹⁹ En del studerar och dessa är många fler än på 1970- och 1980-talet. Nästan hälften av varje ålderskohort studerar på högskolan. Det är så klart inget problem utan tvärtom generellt sett positivt, såväl för individen som för samhället. Även genom en utbildning är man integrerad i samhället. Ändå har man under många år hamnat på statistikens problemsida när kommunen i sina jämförelser mellan stadsdelar eller mellan nu och då enbart har använt sig av förvärvsfrekvensen som mått.

Det finns ett starkt samband mellan avsaknad på förvärvsarbete och var man bor i staden. Lägst är förvärvsfrekvensen i delområdet Herrgården i Rosengård där endast 30 procent av befolkningen i åldrarna 20–64 förvärvsarbetar, medräknat Öresundspendlarna (gäller även följande siffror). Den siffran var dock ännu lägre tidigare, 21 procent 2007 och 19 procent 2009. I hela den tidigare stadsdelen Rosengård uppgår förvärvsfrekvensen till 44 procent. Den var 45 procent 2007 och 40 procent 2009.

Näst lägst är förvärvsfrekvensen i stadsdelen Fosie med 58 procent. Fosie är i sig dock en mer segregerad stadsdel än Rosengård och inbegriper delområden med låg förvärvsfrekvens som Hermodsdal (45 procent) och Augustenborg (48 procent) men också områden med hög som Eriksfält (78 procent) och Gullvik (74 procent), båda två villaområden. I Malmö som helhet är förvärvsfrekvensen högst i de tidigare stadsdelarna Limhamn-Bunkeflo (83 procent) och Västra Innerstaden (82 procent), båda två belägna längs med kusten, samt i Husie (79 procent).

I områden med låg förvärvsfrekvens kan det nog vara svårare att mobilisera människor kollektivt utifrån en klasstillhörighet. Det behöver inte vara så lätt heller i stadsdelarna med högst förvärvsfrekvens på grund av deras ganska brokiga klassammansättning. Där finns det nog snarare ett starkt fotfäste för någon slags identitet som förvärvsarbetande och förmodligen också för talet om arbetslinjen. Som Tapio Salonen visade i en rapport till Malmökommissionen finns det bara ett fåtal mindre områden med övervägande resursstarka hushåll.²⁰ Några större borgarklassområden finns det inga längre i Malmö. Frågan är om det finns områden med en hög andel arbetarklass där således en kollektiv mobilisering kan grunda sig på att klass och boende sammanfaller. Det ska jag återkomma till i avsnittet om var arbetarklassen bor i kapitel 5.

KAPITEL 5.

Den osynliggjorda klassen

I en annan rapport från projektet Klass i Sverige visar Peter Jakobsson och Fredrik Stiernstedt hur osynliggjord arbetarklassen har blivit i svenska medier och därmed i debatten om samhällsutvecklingen.²¹ Det ska jag bidra till att motverka i denna rapport. I linje med de frågor jag ställde i inledningen om förutsättningarna för förändring ska jag analysera dagens arbetarklass i Malmö och klargöra dess potentialer i jämförelser med tidigare decennier.

Arbetarklassen är fortfarande stor ...

I nedanstående tabell har jag använt Medlingsinstitutets kategorisering av SCB:s yrkesstatistik i arbetarklass, tjänstemän och chef. Arbetarklassen har därefter delats upp i ej facklärd och facklärd. Inga tjänstemannagrupper har räknats in i arbetarklassen. Jag väljer att låta den fackliga organiseringen avgöra och räknar in enbart anställda inom LO:s avtalsområden i arbetarklassen, precis som Medlingsinstitutet gör.

Med småföretagare avses företagare i egen firma med 0–4 anställda samt företagare i egna aktieföretag med 0–4 anställda. I kategorin chef ingår företagare i företag med mer än 4 anställda. Den sammanlagda förvärvsarbetande nattbefolkningen (det vill säga boende) i Malmö uppgick 2015 till 132 134 personer, exklusive Öresundspendlarna:

Tabell 2. Klassindelning av samtliga förvärvsarbetare (nattbefolkning) i Malmö (exklusive Öresundspendlarna).

Klasser	2015
Arbetarklass, ej facklärd	6%
Arbetarklass, facklärd	33%
Tjänstemän	42%
Chef	6%
Småföretagare	7%
Yrke okänt	6%
	100%

Av samtliga förvärvsarbetande tillhör således 39 procent arbetarklassen enligt denna indelning. Merparten av dem med yrke okänt har genom en särskild undersökning där "Yrke okänt" har kombinerats med utbildningsnivå och bransch kunnat hänföras till arbetarklassen som därmed uppgår till närmare 45 procent (se tabellen ovan).²² Det får sägas vara en ganska hög andel och kan kanske överraska dem som tror att arbetarklassen har tynat bort. När Malmö var som mest präglad av arbetarklassen under åren närmast efter kriget uppgick den till 65 procent av samtliga förvärvsarbetande. Därefter sjönk andelen gradvis till 48 procent 1985. Enligt statistiken från Levnadsundersökningen

uppgick arbetarklassens andel av alla förvärvsarbetande i mitten av 1990-talet till 35 procent. Minskningen kan förmodligen förklaras av den djupa kris som Malmö genomgick under 1990-talets mitt.

Enligt Arbetsförmedlingens verksamhetsstatistik nådde arbetslösheten sin topp 1996 då andelen öppet arbetslösa och de i program med aktivitetsstöd uppgick till 15 procent av samtliga i åldrarna 16–64 år. Från att 1990 ha legat på 5 procent steg arbetslösheten brant till 14 procent 1993. På den nivån låg siffran sedan under 5 år och sjönk sedan gradvis till 5 procent 2007. Samtidigt har förvärvsfrekvensen stigit. Den har stigit även på senare år, men det har även arbetslösheten gjort. Trots den relativt höga förvärvsfrekvensen 2015 var samtidigt 11 procent av samtliga malmöbor 16–64 år öppet arbetslösa eller i program med aktivitetsstöd. De största yrkeskategorierna inom arbetarklassen är butiks-säljare (11 procent av arbetarklassen) och undersköterskor av olika slag (8 procent av arbetarklassen).

En viktig indelning av arbetarklassen är den utifrån produktionssätt och fördelningen framgår i nedanstående tabell:

Tabell 3. Fördelning av arbetarklassen som helhet samt för könen på de olika produktionssätten, 2015.

Produktionssätt	Kvinnor	Män	Totalt
Kapitalism	51%	78%	65%
Offentlig sektor	41%	14%	27%
Småföretagande	5%	6%	5%
Idéburen sektor	3%	3%	3%
	100%	100%	100%

65 procent av alla arbetare återfinns inom det kapitalistiska produktionssättet. Enligt den definition som används här omfattar det yrken i företag med minst fem anställda. Många arbetare i Malmö har således fortfarande ett kapital som motpart. Det skiljer sig en hel del mellan könen och det ska jag återkomma till.

... men dess sammansättning har förändrats

Arbetarklassen har således inte minskat. Däremot har dess sammansättning förändrats. En sådan förändring gäller förhållandet mellan ej facklärda och facklärda. År 1960 uppgick andelen facklärda av arbetarklassen som helhet till 38 procent. Det ökade något under 1970 men minskade sedan till 34 procent 1985. I mitten av 1990-talet hade denna andel ökat igen till 38 procent. Därefter har ökningen skjutit i höjden och 2015 bestod arbetarklassen till 84 procent av facklärda. Dessa siffror speglar de okvalificerade jobbens försvinnande. Enligt uppgifter från Eurostat har Sverige den minsta låglönesektorn i Europa. Andelen låginkomsttagare är endast 2,6 procent av alla anställda, jämfört med genomsnittet 17 procent i EU:s 28 medlemsländer.

Sammansättningen har förändrats även i ett annat avseenden, nämligen utifrån vad man jobbar med. Enligt de beräkningar som Peter Billing och jag gjorde i *Hegemonins decennier* (1994) arbetade i slutet av 1940-talet 74 procent av de förvärvsarbetande inom arbetarklassen med

produktion, reproduktion eller bearbetning av varuprodukter. Denna andel minskade sedan till 61 procent 1960, 56 procent 1970 och 49 procent 1985. Enligt statistiken från Levnadsundersökningen uppgick andelen av arbetarklassen som förvärvsarbetar inom denna sektor, här kallad tillverkningssektorn, 1997 till 34 procent. Sedan dess har andelen sjunkit ytterligare till 26 procent 2015.

De största kategorierna inom tillverkningssektorn är Restaurang- och köksbiträden; Kockar och kallskänkor; Träarbetare, snickare; Installations- och serviceelektriker; Fastighetsskötare. Alla som bidrar till att producera, reproducera eller bearbeta varuprodukter, det vill säga den typ av arbete där producenten inte står i direktrelation till konsumenten, ingår i definitionen. Det var så som Peter Billing och jag definierade det i *Hegemonins decennier*. Därför räknar jag in även fastighetsskötare i denna sektor eftersom deras arbete gäller reproduktionen av fastigheter och vänder sig i huvudsak inte direkt till en konsument.

Tillverkning kan sägs utgöra en särskild sektor inom ekonomin, om än inte en bransch eftersom jag i denna kategorisering utgår från yrkesregistret. Det innebär att det på ett företag med tillverkande arbetare även kan finnas arbetare inom en annan sektor, till exempel den som kan kallas cirkulationen. Med det menar jag den del av ekonomin där varor och pengar förflyttas och/eller omsätts. Sådana arbeten har 23 procent av arbetarklassen i Malmö. Den i särklass största kategorin består av butikssäljare (fackhandel och dagligvaror). Därefter följer lager- och terminalpersonal. Nedanstående tabell anger arbetarklassens fördelningen på dessa två och ytterligare två sektorer.

Tabell 4. Arbetarklassens fördelning på fyra sektorer, inom kapitalism respektive samtliga produktionssätt, 2015.

Sektorer	Kapitalism			Samtliga		
	Kvinnor	Män	Totalt	Kvinnor	Män	Totalt
Cirkulation	39%	27%	31%	23%	22%	23%
Reproduktion	21%	7%	13%	48%	15%	31%
Tjänsteproduktion	22%	19%	20%	20%	23%	21%
Tillverkning	17%	47%	36%	9%	40%	25%
	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Med tjänsteproduktion menar jag det arbete som huvudsakligen riktar sig direkt till andra människor. I särklass flest är städarna (3270 personer). Därefter följer buss- och spårvagnsförare (902) samt brevbärare och postterminalarbetare (801). Med reproduktion menas den produktion som gäller antingen arbetskraften eller andra förutsättningar för att ekonomin och samhället ska kunna fungera. Denna produktion brukar annars räknas in under tjänsteproduktion men här ska den betraktas som en särskild sektor beroende på dess särskilda betydelse för människa och samhälle. Den i särklass största kategorin är undersköterskor av olika slag som sammantaget uppgår till 4382 personer. Därefter följer barnskötarna med 2916 personer.

Det som Therborn i sin bok från 1981 kallade arbetarklassens kärna, bestående av i huvudsak industriarbetare, har uppenbarligen blivit mycket mindre. Strax efter kriget, 1947, var 48 procent av alla

förvärvsarbetande i Malmö industriarbetare. Det minskade till 36 procent 1960, 31 procent 1970 och 24 procent 1985. Av samtliga förvärvsarbetande 2015 uppgick andelen arbetare inom tillverkning till 10 procent. Eftersom kategorin tillverkning i ovanstående tabell omfattar mer än tillverkningsindustri kan man konstatera att industriarbetarna i denna stad har blivit försvinnande få. Arbetarklassen har istället blivit mycket mera uppdelad på de fyra sektorerna. Den högsta andelen återfinns inom reproduktion. Är det ändå meningsfullt att urskilja en arbetarklassens kärna?

Om vi gör ett försök så skulle denna kärna kunna bestå av alla förvärvsarbetande arbetare inom det kapitalistiska produktionssättet. En majoritet av dem arbetar visserligen inte längre med industritillverkning men de har alla gemensamt att vara anställda av företag som styrs efter vinstkriterier. Dessa arbetare uppgår till 25 procent av alla förvärvsarbetande i Malmö (nattbefolkning), vilket väl måste sägas vara en ganska hög andel. Av alla förvärvsarbetande inom det kapitalistiska produktionssättet utgör de 47 procent. Denna nutida arbetarklassens kärna är dock som sagt inte lika homogen som den tidigare kärnan eftersom de som ingår inte bara arbetar inom tillverkning. Fördelningen på sektorer framgår av ovanstående tabell. Fortfarande arbetar den högsta andelen inom tillverkning, nämligen 36 procent.

Jämn könsfördelning på arbetarklassens skikt

Ingen existerar i den verkliga världen som enbart arbetare. Vi är alla alltid någonting mer än de klasskategorier som vi eventuellt tillhör, till exempel kvinnor eller män. Klasskategorierna är abstraktioner som när de konkretiseras måste kombineras med andra kategoriseringar. Det gör bilden mera komplex men samtidigt mera realistisk.²³ Jag ska här börja med att analysera kombinationen av klass och kön, dock inte för alla klasskategorierna utan jag ska inrikta mig på arbetarklassen samt uppdelningen i ej facklärda och facklärda. Tabellen nedan innehåller även uppgifter för fyra bakgrundskategorier; nämligen Inrikes född med en inrikes och en utrikes född förälder (1), Inrikes född med två inrikes födda föräldrar (2), Inrikes född med två utrikes föräldrar (3) samt Utrikes född (4).

Tabell 5. Ej facklärda och facklärda andelar av arbetarklass, totalt samt uppdelat på kön och fyra bakgrundskategorier, 2015.

Arbetarklassfraktioner	1	2	3	4	Män	Kvinnor	Totalt
Ej facklärda	10%	10%	12%	25%	15%	17%	16%
Facklärda	90%	90%	88%	75%	85%	83%	84%
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Könskategorierna är som synes ganska jämt fördelade på arbetarklassens två fraktioner. De ej facklärda består till 51 procent av kvinnor och de facklärda till 53 procent av män. Det skiljer sig stort från situationen under efterkrigstidens första decennier då 9 av 10 arbetarklasskvinnor tillhörde kategorin ej facklärda. De facklärda bestod å sin sida av en hög andel män – runt 90 procent. Klass och kön sammanföll således till

förmån för arbetarklassens övre skikt, vilket kunde enhetliggöras på männens villkor. Sedan dess har andelen kvinnor inom arbetarklassen som helhet ökat gradvis från 38 procent strax efter kriget till 48 procent 2015. Dagens jämna könsfördelning inom arbetarklassen skapar nya förutsättningar för den fackliga kampen.

Därmed inte sagt att arbetarklassen i alla avseenden har blivit jämt fördelad på kön. Som framgår ovan av tabell 3 arbetar arbetarklassens män i betydligt högre grad än dess kvinnor i det kapitalistiska produktionssättet, 78 procent jämfört med 51 procent. Förhållandena är omvända i offentlig sektor där bara 14 procent av arbetarklassmännen arbetar, till skillnad från 41 procent av kvinnorna. Andelen av alla arbetarklasskvinnor i offentlig sektor är ändå längre än andelen inom det kapitalistiska produktionssättet. Det kan nog delvis bero på privatiseringarna av reproduktionen.

Som framgår av tabell 4 arbetar 48 procent av alla arbetarklasskvinnor inom reproduktion men endast 15 procent av männen. Inom kapitalistisk reproduktion är andelen av alla arbetarklasskvinnor inte lika hög, vilket beror på att 68 procent av det reproduktiva arbetet fortfarande utförs i offentlig regi. Förhållandet mellan män och kvinnor inom reproduktion är dock det samma inom kapitalism som för produktionssätten totalt. Männen inom reproduktionen blir procentuellt sett varken fler eller färre för att verksamheterna privatiseras. Däremot har männen kvar en stark ställning inom kapitalistisk tillverkning, där 47 procent av alla arbetarklassmän inom det kapitalistiska produktionssättet arbetar, till skillnad från enbart 17 procent av alla arbetarklasskvinnor inom samma produktionssätt. Kapitalistisk tillverkning är fortfarande en manlig bastion medan kvinnorna i motsvarande grad dominerar inom den offentliga sektorns reproduktion.

Tre fjärdedelar av de utlandsfödda tillhör arbetarklassens övre skikt

En annan kategorisering är den som gäller födelsebakgrund. Jag ska här skilja mellan fyra kategorier och kombinera dessa med arbetarklassens två fraktioner, ej facklärd (Ej FL) och facklärd (FL) enligt tabellen ovan. Som framgår av tabellen uppgår andelen facklärd i tre av kategorierna till 90 procent. Andelen är lägre i kategorin utrikes födda, men 75 procent får väl ändå sägas vara ganska högt. Det är således inte så att merparten av de utrikes födda tillhör den ej facklärd delen av arbetarklassen, även om den till 58 procent består av utrikes födda. Arbetarklassen består till nästan hälften (48 procent) av inrikes födda med två inrikes födda föräldrar. En hög andel utgörs även av de utrikes födda, 37 procent.

Som nämnts ovan sammanfaller inte längre uppdelningen mellan ej facklärd och facklärd med kön. Intressant nog verkar inte heller samvariationen med bakgrund vara så särskilt stark. Tidigare fanns det en stor och stark arbetararistokrati i Malmö bestående av facklärd arbetare. Dess styrka berodde delvis på en homogenitet utifrån att nästan alla var män och hade svensk bakgrund men också på att det fanns en kategori av ej facklärd arbetare som visserligen var större men uppdelad på kön och efterhand även bakgrund. I förhållande till denna kategori kunde arbetararistokratin utmärka sig och skaffa sig privilegier.

Så är det inte längre. De facklärdade har långt ifrån samma homogena sammansättning som tidigare. Enbart 51 procent är inrikes födda med två inrikes födda föräldrar. Dessutom har de ej facklärdade blivit så få, vilket framgick av det förra kapitlet. De består inte heller enbart av utrikesfödda eller personer med utländsk bakgrund, vilket kanske kunde ha utnyttjats av såväl främlingsfientliga krafter som företrädare av en ny slags arbetararistokrati. De ej facklärdade består till 32 procent av inrikes födda med två inrikes födda föräldrar.

Var bor arbetarklassen?

Tidigare hade boendet en stor betydelse för den kollektiva mobiliseringen. Peter Billing och jag visade i *Hegemonins decennier* hur arbetarklassen kunde prata sig samman i områden som framför allt Möllevången där 87 procent av befolkningen i arbetsför ålder 1950 tillhörde arbetarklassen. Av dessa var 76 procent ej facklärdade. Vid den tiden hade det också byggts stora bostadsrättsområden. Där var andelen arbetarklass inte lika hög, särskilt inte dess ej facklärdade del. Dock fanns det fortfarande möjligheter till kollektiv mobilisering genom bland annat de föreningslokaler som byggdes. Det gällde särskilt det MKB-ägda hyresrättsområdet Augustenborg, byggt 1948–1952, där valdeltagandet i kommunalvalet 1954 var hela 89 procent.

Nu för tiden bebos det gamla arbetarklassområdet Möllevången fortfarande av många arbetare. Av hela arbetarklassen i Malmö bor den högsta andelen i Möllevången (4,2 procent), Östra Sorgenfri (2,8 procent) och Rönneholm (2,6 procent). Möllevången är dock ett ganska stort delområde till invånarantalet och även om många av stadens arbetare bor där så väger det inte så särskilt tungt i delområdets befolkning som helhet. Området är således inte lika präglad som tidigare av arbetarklass. Andelen arbetarklass av samtliga förvärvsarbetande på Möllevången ligger på 42 procent och överensstämmer ungefär med genomsnittet för hela Malmö.

Mest präglad av arbetarklassen är Almgården i den tidigare stadsdelen Husie där andelen uppgår till 71 procent av samtliga förvärvsarbetande. Almgården är också ett eget valdistrikt och där hade Sverigedemokraterna (SD) sitt i särklass bästa resultat i kommunalvalet 2014. 37 procent röstade på SD. Valdeltagande i Almgården var 66 procent, betydligt lägre än 75 procent för hela Malmö. Socialdemokraterna var störst med 40 procent, betydligt större än 33 procent i hela Malmö. De tre rödgröna partierna fick tillsammans 47 procent. De fyra allianspartierna fick endast 11 procent. SD hade sitt näst starkaste fäste i Oxie Kyrkby-Toarp med 25 procent. I hela Malmö fick SD 13,1 procent av rösterna.

Efter Almgården kommer delområdena Hermodsdal, Persborg, Apelgården, Törnrosen, Lindängen, Kryddgården, Holma och Örtagården som alla har mellan 65 och 68 procent i andel arbetarklass av samtliga förvärvsarbetande. Alla dessa delområden utom Almgården och Holma ligger i nära anslutning till varandra. Ett sammanhängande band av delområden sträcker sig från Apelgården, Kryddgården, Örtagården och Törnrosen i den tidigare stadsdelen Rosengård via Persborg i samma stadsdel till Augustenborg (64 procent arbetarklass), Nydala (64 procent), Hermodsdal och Lindängen. I detta större

» I JÄMFÖRELSE MED SITUATIONEN UNDER EFTERKRIGSTIDENS FÖRSTA DECENNIER ÄR ARBETARKLASSEN MYCKET MERA UTSPRIDD I STADEN

och sammanhängande område bor 19 procent av stadens arbetarklass. Räknar man in ytterligare några angränsande delområden med minst 60 procent arbetarklass (Heleneholm, Gullviksborg, Västra Söderkulla, Almhög och Östra Söderkulla) når vi upp till 29 procent av stadens arbetarklass. Är det mycket? Nej, det kan man väl knappast säga. I jämförelse med situationen under efterkrigstidens första decennier är arbetarklassen mycket mera utspridd i staden.

I den del av Malmö som tidigare utgjorde stadsdelen Rosengård är 66 procent av den förvärvsarbetande befolkningen arbetarklass. I den före detta stadsdelen Fosie uppgår arbetarklassen till 59 procent. Det är dock i Fosie som den i särklass högsta andelen av stadens arbetarklass bor, 19,7 procent jämfört med 6,1 procent i Rosengård. Tidigare fanns det möjligheter att genom stadsdelsnämnd och -förvaltning utnyttja dessa relativt gynnsamma förutsättningar för att mobilisera människor kollektivt och formera gemensamma intressen. Det finns dock inte längre eftersom stadsdelarna har avskaffats.

KAPITEL 6.

De som satt på planet och några till

I *Hegemonins decennier* myntade Peter Billing och jag begreppet kvadratkorporatismen. Det byggde på en beskrivning av Hans Cavalli-Björkman, SE-bankens dåvarande direktör i Malmö, som när vi i en intervju frågade honom om vem som hade makten i Malmö under 60-talet hänvisade till "kvadraten Hugo, Oscar, Wehtje och Banken". Hugo Åberg var byggmästare för bland annat det tidigare nämnda bostadsområdet Almgården och Kronprinsen, vid den tiden Europas högsta bostadshus, och dessutom ägde han många centralt belägna fastigheter. Oscar Stenberg var den ledande socialdemokraten i såväl kommunen som i HSB, där han hade efterträtt just Hugo Åberg. Wehtje hette Ernst i förnamn och han styrde över ett kapitalimperium som kretsade kring byggproduktion och i allt större utsträckning fastighetsägande. Dåtidens största bank i Sverige, Skandinaviska banken stod för finansieringen och där var Wehtje ordförande. Enligt Cavalli-Björkman bestämde kvadraten "all utveckling och byggnation i staden".

Kvadratkorporatismen upplöstes i början av 1970-talet då makten över de stora industri- och byggföretagen försvann från Malmö samtidigt som Skandinaviska banken slogs samman med Enskilda banken och Wallenbergarna tog över. Dessutom dog flera av dess ledande företrädare. Det uppstod ett maktvakuum. Så här beskrev en röst från näringslivet det mot slutet av 1990-talet:

Malmöregionen hade en stark ekonomisk profil förr. Det fanns, på gott och ont, en grupp personer som hade reell makt. Nu kan man ibland känna att staden saknar en stark kärna av företagare som bryr sig och kan se till att regionen utvecklas bra.²⁴

Han som sa så heter Greg Dingizian. Citatet är hämtat ur skriften *Skilda världar?* där författaren Peter Billing frågade sig vilka som egentligen hade makten i näringslivet på 1990-talet. Det var dock inte Dingizian som Billing fastnade för. "Är det möjligtvis Dan Olofsson, Sigmas framgångsrika skapare och ledare?", undrade Billing och han fick delvis rätt. Olofsson har funnits med i kretsen kring Ilmar Reepalu. På senare år har han gjort sig känd som en ivrig förespråkare av vinster i välfärden. Samtidigt med Ilmar Reepalu utsågs han 2015 till en av hedersdoktorerna vid Malmö Högskola. Frågan är dock om inte Greg Dingizian har haft ett ännu större inflytande. Det menar i alla fall Per Svensson i sin bok om Malmö.²⁵

Mera känd blev Dingizian när han anställdes som VD för HSB 2003–2006 för att reda ut det ekonomiska trasslet efter Turning Torso. Det är ett av skälen till att Per Svensson liknar honom vid Hugo Åberg. Dingizian beskrivs dock av Svensson som en på många sätt modernare version av Hugo Åberg och även Percy Nilsson, tillika storbyggmästare, rörligare och snabbare, "bygger relationer och idéer och berättelser, snarare än hus." Svensson använder sig av liknelsen från *Hegemonins*

decennier med kvadraten och menar att det fortfarande är "en liten krets vänner och bekanta som bestämmer var husen ska stå i Malmö." (2011: 290)

Män som gillar att göra saker. Gärna tillsammans. Malmö är sig likt. Och om man nu ändå skulle försöka sig på att rita en kvadrat med Ilmar som Oscar, Greg som Hugo och staten (den stora bidragsgivaren) som banken, vem skulle då vara Wehtje? Jag svarar Mats Paulsson, Peab.²⁶

Mats Paulsson startade Peab tillsammans med sin bror Erik när båda var i tonåren i slutet på 1950-talet. Sedan dess har Peab blivit Sveriges största byggföretag, sett till omsättningen i den svenska verksamheten. Internationellt sett är däremot Skanska störst och det har man faktiskt Malmö mycket att tacka för. Skanskas position är inte längre lika central, menar Svensson och ger i sin bok exempel på de goda relationerna mellan Peab och ledningen för Malmö stad.

Jag vet inte om Mats Paulsson var med på det där planet till Champions League-kvartsfinalen i London som jag berättade om inledningsvis. Det var dock både Dingizian och Dan Olofsson, tillsammans med andra i Malmös kapitalistiska maktelit. Intressant nog var även bland andra HSB Malmös vd Michael Carlsson med på resan, enligt Sydsvenskans rapportering, det vill säga ytterligare en av hörnspelarna i den gamla kvadraten. Den som annars verkar ha efterträtt Ilmar Reepalu i Svenssons kvadrat är Luciano Astudillo, den vänsterkandidat till ordförandeskapet i SSU 1999 som förlorade med hårfin marginal till Mikael Damberg, den nuvarande närings- och innovationsministern. Astudillo lanserade 2011 tillsammans med Dan Olofsson en ny stiftelse, Uppstart Malmö, med syftet att stödja personer som har idéer och förmåga att skapa nya jobb, särskilt i stadsdelar med hög arbetslöshet. För detta vann de 2012 Veckans Affärers pris som Årets Samhällskapitalist.

Benämningen samhällskapitalist är kopplad till de nya möjligheter för kapitalistisk exploatering som har uppstått under de senaste decennierna. En del i detta är privatiseringarna av reproduktiva verksamheter, det vill säga det som har kommit att kallas "vinster i välfärden". En annan del är det som pågår i Malmö när fastighetsföretagen inte längre bara sysslar med förvaltande utan även med så kallad social nytta. Ett sådant företag är Victoria Park, ett av Dingizians initiativ och han är för närvarande vice ordförande i styrelsen. För några år sedan köpte Victoria Park en del av Herrgården i Rosengård, det område som för runt 10 år sedan blev omtalat för både kackerlackor och stenkastning. Affärsidén är att vända utvecklingen i detta område och samtidigt göra vinst på det. Efter kommunens alla misslyckade satsningar verkar här finnas stora pengar att göra. Det är kopplat till engagemanget i FC Rosengård, där Dingizian för övrigt är kassör i styrelsen.

Som Per Svensson skriver i citatet ovan är Malmö sig likt. På senare år och efter det att han skrev sin bok verkar dock Olofsson ha blivit tongivande. I ett stort antal artiklar har han genom sina försvar av samhällskapitalism och vinster i välfärden framträtt som den främste företrädaren för det som inom regleringsteorin kallas en ackumulationsstrategi, vilket kan inbegripa ställningstaganden till tid, plats, form av kapital, statliga institutioner, politik och andra sociala krafter.

» **BENÄMNING-
EN SAMHÄLLS-
KAPITALIST ÄR
KOPPLAD TILL DE
NYA MÖJLIGHETER
FÖR KAPITALISTISK
EXPLOATERING SOM
HAR UPPSTÅTT
UNDER DE SENASTE
DECENNIERNA**

Kapitalets företrädare tolkar sina roller och uppgifter genom dessa ackumulationsstrategier.

Ser man till listan över de största företagen i Malmö verkar samhällskapitalismen ha blivit stark. Av de företag som jag redovisade i avsnittet om förvärvsarbete i kapitel 4 får Humana Personlig Assistans med 575 anställda räknas dit. Ett annat sådant företag på listan över de tio största är Attendo med sina äldreboenden där 525 personer arbetade 2015. Victoria Park rankas för övrigt som det femte största vinstföretaget i Skåne. Trea ligger Peab, ett annat av Svenssons fyra hörn.²⁷

I samhällskapitalisternas ackumulationsstrategi ingår ett samarbete med kommunen där Astudillo i november 2014 tillträdde som stabschef för kommunstyrelsens ordförande Katrin Stjernfeldt-Jammeh och kommunalrådsavdelningen. Astudillo var då ledamot i styrelsen för Victoria Park som representant för ett av Dan Olofssons bolag. Han känner uppenbarligen hela denna kapitalistiska maktelit väl efter att ha rört sig i dessa kretsar under vid det här laget ganska många år. Jag har ingen anledning att betvivla Astudillos goda avsikter, men frågan är vem detta blir bra för. Kanske för ett antal individer, till exempel de 1600 ungdomar som på sju år sägs ha räddats från utanförskap och gjorts självförsörjande av det projekt som FC Rosengård driver, "Boost by FC Rosengård".²⁸

Orsakerna till utanförskapet tacklas dock inte och därför fylls det hela tiden på med nya individer. Det beror bland annat på nyliberalismens fortsatta kraft. I avsnittet om strävan efter det socialt hållbara Malmö i kapitel 3 nämnde jag hur EU:s sociala investeringspolitik har stärkt det snäva ekonomiska tänkandet och gjort socialpolitiken ännu mera underordnad. EU:s inkluderingsagenda handlar bara om att inkludera människor utan att förändra de orsaker som har exkluderat dem. Samma tänkande har varit vägledande i Malmö under många år och det verkar ha stärkts. Ungdomarna ska ha jobb och sedan bryr man sig inte så mycket om kvaliteten på jobben. Det förväntas marknaden bestämma. Det talas nästan ingenting om hur de senaste decenniernas ökande ojämlikhet har satt sin prägel på marknaden. Det har till exempel skapats en efterfrågan på lyxvaror för att vissa har blivit så mycket rikare.

Man kan också fråga sig hur det kan komma sig att det ligger caféer längst med nästan hela Södra Förstadsgatan i Malmö. Det måste finnas en efterfrågan. Det måste finnas folk som har råd. Det finns det många som inte har i Malmö. Och många miljoner fler i andra delar av världen. Och ändå är det dessa människor i andra delar av världen som producerar så mycket av det som konsumeras i Malmö. Hur byter vi till oss det? Makten över denna relation mellan Malmö och omvärlden har överlämnats åt kapitalisterna, de som åkte privatjet till London för att titta på Champions League-kvartsfinalen. Hur Malmö ska förtjäna sin plats i världen är därför den övergripande fråga som måste ställas.

» UNGDOMARNA
SKA HA JOBB OCH
SEDAN BRYR MAN
SIG INTE SÅ MYCKET
OM KVALITETEN PÅ
JOBBen

KAPITEL 7.

Hur ska Malmö förtjäna sin plats i världen?

Marx idé om arbetarklassen var att allt fler skulle få allt mer gemensamt och detta tack vare kapitalismens dynamik. Därmed skulle förutsättningarna för kollektiva engagemang obönhörligen förbättras. Arbetarklassen skulle bli den förändrande kraften i ett utvecklat kapitalistiskt samhälle. I det större perspektivet ingick också att allt färre skulle få allt mer makt. Den senare utvecklingstendensen har ju bekräftats tydligt av bland annat de undersökningar som Oxfam publicerar varje år, men hur ser det ut med förutsättningarna för det kollektiva engagemanget? Det menar jag att en klassanalys kan och bör svara på. Det har jag försökt att göra i denna rapport om Malmö. Jag har belyst skillnader i människors förutsättningar som man måste förhålla sig till men också likheter som man kan dra fördel av. Men för att göra vad?

Det beror på hur man beskriver problemet. I rapporten använder jag mig av ett potentialorienterat perspektiv, vilket innebär att det som synes vara problem kanske ger uttryck för ett ännu större problem, dock bakomliggande och inte så självklart. Det leder fram till en omformulering av frågan om Malmö. Den stora frågan handlar inte om människorna i vissa bostadsområden, till exempel hur arbetslösa ska få jobb på den befintliga arbetsmarknaden och "bli som vi". Den handlar inte heller om sammanhållningen av hela staden. Den stora frågan gäller istället relationen mellan Malmö och omvärlden, den som kapitalisterna har makten över. Vi har i Malmö gjort oss beroende av att kunna byta till oss produkter som produceras i andra delar av världen. Vad ska vi byta det mot framöver? Vad ska produceras i Malmö som kan motsvara det som vi vill kunna byta till oss från andra? Svaret på den frågan kommer att ha en avgörande betydelse för hur det ska gå med ojämlikheten i Malmö.

» **DEN STORA FRÅGAN GÄLLER ISTÄLLET RELATIONEN MELLAN MALMÖ OCH OMVÄRLDEN, DEN SOM KAPITALISTERNA HAR MAKTEN ÖVER**

För att besvara frågan krävs det mycket ny kunskap och utifrån mitt potentialorienterade perspektiv förespråkar jag en utveckling av denna kunskap genom kunskapsallianser, det vill säga jämlika samarbeten mellan företrädare för olika slags erfarenheter och kunskaper. Sådana och andra satsningar kan inte nöja sig med den individuella egenmakt som projekt av typen "Boost by FC Rosengård" erbjuder, om än säkert viktig för ett antal individer. Det måste också skapas en kollektiv egenmakt, det vill säga möjligheter för människor att stärkas kollektivt och gemensamt agera. Det är en tanke som man kan finna stöd för i den klassiska sociologin och tankarna om solidaritet. De klassiska sociologerna Marx och Durkheim menade med begreppet solidaritet en ömsesidighet. För Durkheim handlade det dock om hela samhället medan det för Marx gällde klassen. I den europeiska sammanhållningspolitiken har detta reducerats till ett normativt solidaritetsbegrepp, genom vilken de rika ska ta hand om de fattiga mot att dessa accepterar de rikas överhöghet. Det ömsesidiga solidaritetsbegreppet måste återupprättas, något som kan ske i form av kollektiv egenmakt. Det inbegriper en tolkning av solidaritet som lutar mer åt Marx än åt Durkheim. Denna kollektiva

» **DET FINNS GODA NYHETER ATT BERÄTTA ÄVEN NÄR DET GÄLLER ARBETARKLASSENS FÖRDELNING UTIFRÅN BAKGRUND**

egenmakt behöver dock inte bara gälla klassen, som hos Marx, utan alla som kan ha något skäl att agera kollektivt.

Det är i denna belysning som en klassanalys blir så viktig. Den ska inte göras bara för att belysa de allt större skillnaderna utan den är viktig också för att ta reda på likheterna. Som framhölls i inledningskapitlet vill jag genom en klassanalys ta reda på förutsättningarna för att mobilisera arbetarklassen kollektivt i Malmö. De största skillnaderna gäller ojämlikheten mellan människor i arbetsför ålder med och utan förvärvsarbete. Jag har visat hur denna skillnad hänger ihop med var man bor någonstans i staden. Ojämlikheten sammanfaller således med segregation. I de delområden där de förfördelade bor sammanfaller också arbetslösheten med andra former av ojämlikhet, de som gäller hälsa och resurser.

En likhet som däremot gäller hela 65 procent av arbetarklassen är att stå i relation till ett kapital. Det borde kunna underlätta för en kollektiv mobilisering. Sak samma gäller arbetarklassens totala storlek. Den har inte tynat bort som vissa tycks tro utan närmare 45 procent av alla förvärvsarbetande tillhör arbetarklassen i bred mening. En annan likhet som borde kunna underlätta en kollektiv mobilisering är den höga andelen facklärdade inom arbetarklassen. Samtidigt är arbetarklassen, ej facklärdade såväl som facklärdade, ganska jämt könsfördelad, vilket kanske vissa skulle uppfatta som en skillnad som försvårar för det kollektiva engagemanget. Det beror dock på vad man har för visioner om samhällsutvecklingen. Tror man på att den gamla svenska modellen ska återuppstå, då kan den jämna könsfördelningen säkert vara till nackdel eftersom den gamla svenska modellen byggde på en manlig dominans. Det var i den gamla svenska modellen inte meningen att kapitalismen skulle överskridas utan genom "den historiska kompromissen" bytte man bort makten mot ökade reallöner och en masskonsumerad välfärd.

Strävar man istället efter att kapitalismen ska överskridas och ersättas av andra produktionssätt måste den jämna könsfördelningen inom arbetarklassen i Malmö sägas vara goda nyheter. Den innebär ju nämligen att många fler män och kvinnor än tidigare får möjligheter att prata sig samman på jobbet och kanske i facket.

Det finns goda nyheter att berätta även när det gäller arbetarklassens fördelning utifrån bakgrund. Den gamla svenska modellen byggde på att nio av tio arbetarklasskvinnor tillhörde kategorin ej facklärdade. Så är inte fallet med dagens utrikesfödda inom arbetarklassen. Endast 25 procent av dem tillhör den ej facklärdade delen av arbetarklassen. Den ej facklärdade delen av arbetarklassen består till 58 procent av utrikes födda och 32 procent av inrikes födda med två inrikes födda föräldrar. Jämfört med klasstrukturen under efterkrigstidens första decennier bör detta kunna skapa ganska gynnsamma förutsättningar för mobilisering och kollektivt engagemang.

Det som dock kan försvåra är uppdelningen mellan den kapitalistiska tillverkningens dominans av män och den offentlig reproduktionens dominans av kvinnor. Det är denna uppdelning, och så som den sammanfaller med löneskillnader, snarare än uppdelningen i facklärdade och ej facklärdade, som försvårar en kollektiv mobilisering av arbetarklassen i dagens samhälle. Det skulle dock kunna räcka långt med en mobilisering av reproduktionens kvinnor. Som Göran Greider poängterar i Dagens ETC skulle Sverige stanna om barnskötarna gick ut i strejk.²⁹

En bredare mobilisering av arbetarklassen försvåras dock mest av att så många saknar förvärvsarbete, särskilt i vissa delar av Malmö. Det försvåras ytterligare av den individualisering som präglar de kommunala åtgärderna till följd av det problemorienterade perspektiv som bland andra ingår i EU:s inkluderingsagenda (se avsnittet om strävan efter det socialt hållbara Malmö i kapitel 1).

Just därför behövs det också ett annat förhållningssätt än det problemorienterade. För att inte bidra till ytterligare splittring av arbetarklassen utan till kollektiv egenmakt måste politikerna mycket mera kraftfullt driva den typ av förhållningssätt som jag här har kallat potentialorienterat och engagera människor i kunskapsallianser. Det kan även den idéburna sektorn bidra till. Den är ganska stor. Det är ytterligare en av de goda nyheterna i denna rapport. Av alla förvärvsarbetande malmöbor arbetar 4 procent inom den idéburna sektorn. Det motsvarar drygt 5000 personer. I ett nära samarbete med den idéburna sektorn skulle den kunskap kunna utvecklas som behövs för att besvara frågan om hur Malmö ska förtjäna sin plats i världen. Det skulle också kunna bidra till den kollektiva egenmakt som krävs för att genomföra svaret.

KAPITEL 8.

Sammanfattande slutsatser

Denna rapport innehåller en klassanalys av Malmö. Jag har analyserat hur de förvärvsarbete malmöborna fördelar sig på de olika klasserna och fraktionerna. Syftet har varit att undersöka förutsättningarna för en kollektiv mobilisering av arbetarklassen. Därför har analysen av just arbetarklassen fördjupats. Jag har undersökt uppdelningen av arbetarklassen på produktionssätt, ekonomiska sektorer, facklärd och icke facklärd, kön respektive bakgrund. Dessutom har jag undersökt arbetarklassens geografiska boendemönster i Malmö och vilka förutsättningar det skapar för en kollektiv mobilisering. Till förutsättningarna för en kollektiv mobilisering hör även arbetarklassens klassiska motpol, kapitalisterna. Rapporten innehåller därför en analys av dagens kapital i Malmö, vilka som är de ledande kapitalisterna och vad de har för makt. Nu ska jag dra fem slutsatser och jag har utformat dem som svar på frågor:

1. Finns det fortfarande någon arbetarklass i Malmö?

Ja absolut, och den är fortfarande stor. Arbetarklassen i Malmö uppgår till närmare 45 procent av alla förvärvsarbete (boende i Malmö). Likheterna mellan dessa människor vad gäller arbetsförhållanden, makt och lönevillkor skapar gynnsamma förutsättningar för mobilisering.

2. Hur har dess sammansättning förändrats?

Arbetarklassen är inte längre lika uppdelad på facklärd och ej facklärd. Andelen facklärd är mycket högre än tidigare. Dess könsfördelning är också ganska jämn. Dessutom skiljer sig inte fördelningen av de utrikes födda på facklärd och ej facklärd så mycket från genomsnittet. Allt detta kan underlätta för en kollektiv mobilisering av arbetarklassen som helhet. Till det som kan försvåra en sådan mobilisering hör att uppdelningen av arbetarklassen på tillverkning och reproduktion i så hög grad sammanfaller med kön. Arbetarklassen försvagas också av att en hög andel står utanför arbetsmarknaden och att många av dessa bor koncentrerat i vissa delar av Malmö.

3. Vilken betydelse har den kommunala förvaltningen för formerandet av arbetarklassen?

Klassmedvetande och kollektiv mobilisering uppstår inte automatiskt som en följd av klasspositionen. Till formerandet av klassintressen och engagemang har alltid även annat bidragit. Tidigare svarade arbetarrörelsens nätverk av organisationer för en sådan socialisering och även disciplinering. Denna funktion övertogs av kommunerna. Under de senaste decennierna har ett nyliberalt individualiseringstänkande kommit att prägla en hel del av de kommunala insatserna. Det har bidragit till att försvaga och splittra klassen.

» **ARBETARKLASSEN
I MALMÖ UPPGÅR
TILL NÄRMARE 45
PROCENT AV ALLA
FÖRVÄRVSARBETANDE**

4. Vad gör de kommunala politikerna?

De har överlåtit åt tjänstemännen att sköta välfärden som om det bara var en fråga om metoder, inte om tankesätt och grundläggande värderingar. Istället skulle politikerna med stor kraft behöva driva igenom ett potentialorienterat förhållningssätt för att därigenom också ta tillvara mycket mer av människors erfarenheter och kunskaper i kunskapsallianser. I en sådan strävan skulle samarbetet med den idéburna sektorn behöva utvecklas, dessutom på jämlika villkor. Målet måste vara att stärka arbetarklassen kollektivt.

5. För vad ska människor mobiliseras?

Denna kollektiva underifrånsmakt skulle behövas som komplement till politikernas ovanifrånsmakt för att orsakerna till ojämlikheten, inte bara symptomen, ska kunna bekämpas. Allt detta måste ramas in av en större fråga än den som bara gäller inkluderingen av människor i det befintliga samhället. Det gäller en fråga som kapitalisterna nu har makten över. Den handlar om hur Malmö ska förtjäna sin plats i världen.

Litteratur

- Billing, Peter och Stigendal, Mikael (1994). *Hegemonins decennier. Lärdomar från Malmö om den svenska modellen*. Borås: Möllevångens Samhällsanalys.
- Billing, Peter (2000). *Skilda världar? Malmös 1990-tal i ett kort historiskt perspektiv*. Malmö: Malmö stad.
- Bonvin, Jean-Michel and Laruffa, Francesco (2017). *Assessing the Social Investment Package against the normative framework of capabilities and human rights* (2017). Available at: <http://www.re-invest.eu/documents/reports> (accessed 1 December 2017).
- Jakobsson, Peter & Stiernstedt, Fredrik (2018) *Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier*. Katalys rapport no 42.
- Salonen, Tapio (2012). *Befolkningsrörelser, försörjningsvillkor och bostadssegregation. En sociodynamisk analys av Malmö*. Kommission för ett socialt hållbart Malmö. Malmö: Malmö stad.
- SCB (2012). Nu för tiden – en undersökning om svenska folkets tidsanvändning år 2010-11. *Rapport 123*.
- Sohl, Lena (2014). *Att veta sin klass: kvinnors uppåtgående klassresor i Sverige (diss)*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Stigendal, Mikael och Östergren, P-O (2013). *Malmös väg mot en hållbar framtid: hälsa, välfärd och rättvisa*. Malmö: Malmö Stad.
- Stigendal, Mikael (2016). *Samhällsgränser. Ojämlighetens orsaker och framtidsmöjligheterna i en storstad som Malmö*. Kina: Liber.
- Stigendal, Mikael (2017). Aiming at social cohesion in cities to transform society. Paper presented at the international conference on “Making space for socio-spatial and socio-ecological justice in research and action strategies” from 2 to 6 July 2017 in Mytilini, Lesvos, Greece.
- Stigendal, Mikael (2018). *Combating the causes of inequality affecting young people across Europe*. Routledge (kommande).
- Svensson, Per (2011). *Malmö: världens svenskaste stad: en oauktorerad biografi*. Stockholm: Weyler.
- Therborn, Göran (1981). *Klasstrukturen i Sverige 1930-1970*. Lund: Malmö.
- Therborn, Göran (2016). *Ojämlighet dödar*. Lund: Arkiv.
- Wright, Erik Olin (2009). Understanding class. Towards an Integrated Analytical Approach. *New Left Review* 60.
- Åberg, Lars (2017). *Framtidsstaden: om Sverige imorgon blir som Malmö idag, hur blir Sverige då?*. Stockholm: Karneval.

Noter

- 1 Ett stort tack till Niklas Eriksson för kommentarer till tidigare versioner och all hjälp med att ta fram dataunderlag. Tack också till Lena Sohl, Göte Rudvall och Sven Hort för kommentarer till tidigare versioner. Denna rapport bygger vidare på min forskning sedan över 30 år tillbaka om Malmö och på många tidigare publikationer. En del av detta finns samlat i min senaste bok *Samhällsgränser* och istället för att hänvisa till den på många ställen anger jag den här som huvudsaklig källa. Där det verkar saknas en referens utgör således *Samhällsgränser* referenten.
- 2 Andreas Persson och Olof Westerberg, "FC Rosengård ber om respengar av skattebetalarna – styrelsetoppar och sponsorer åkte till London och såg herrfotboll", i *Sydsvenskan* den 31 oktober 2017, nätupplagan.
- 3 Lars Åberg, *Framtidsstaden. Om Sverige imorgon blir som Malmö idag, hur blir Sverige då?* (2017).
- 4 Lars Linder, Infernobild av framtidsstaden, i *Dagens Nyheter* den 30 januari 2017, nätupplagan.
- 5 Mikael Stigendal, *Samhällsgränser* (2016) s. 25ff.
- 6 Mikael Stigendal, *Samhällsgränser* (2016) s. 142ff.
- 7 Göran Therborn, *Ojämlighet dödar* (2016) s. 52.
- 8 Mikael Stigendal och P-O Östergren, *Malmös väg mot en hållbar framtid: hälsa, välfärd och rättvisa* (2013).
- 9 Jean-Michel Bonvin & Francesco Laruffa, *Assessing the Social Investment Package against the normative framework of capabilities and human rights* (2017).
- 10 Mikael Stigendal, *Aiming at social cohesion in cities to transform society* (2017).
- 11 Mikael Stigendal, *Combatting the causes of inequality affecting young people across Europe* (2018).
- 12 Lena Sohl, *Att veta sin klass: kvinnors uppåtgående klassresor i Sverige (diss)* (2014) s. 107.
- 13 Erik Olin Wright, *Understanding class. Towards an Integrated Analytical Approach* (2009).
- 14 Göran Therborn, *Klasstrukturen i Sverige 1930-80* (1981) s. 15.
- 15 Källa för all statistik i de följande kapitlen, om inget annat anges, är SCB och egna bearbetningar av SCB.
- 16 Här ingår även anställda i småföretag med max 4 anställda, vilka uppgår till 6 648 personer eller 5 procent av alla förvärvsarbetande. De utgör till antalet således skillnaden mellan denna tabells småföretagande och småföretagare i tabell 2.
- 17 Mikael Stigendal, *Combatting the causes of inequality affecting young people across Europe* (2018).
- 18 Detta projekt leddes av mig och jag använder här den databas som det resulterade i. För mer info om detta projekt, se www.mikaelstigendal.se.
- 19 SCB, *Nu för tiden – en undersökning om svenska folkets tidsanvändning år 2010-11* (2012).
- 20 Tapio Salonen, *Befolkningsrörelser, försörjningsvillkor och bostadssegregation. En sociodynamisk analys av Malmö* (2012).

- 21 Peter Jakobsson & Fredrik Stiernstedt, *Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier* (2018).
- 22 Tack till Niklas Eriksson för hjälp med detta.
- 23 Denna form av slutledning kallas retroduktion.
- 24 Peter Billing, *Skilda världar? Malmös 1990-tal i ett kort historiskt perspektiv* (2000) s. 52.
- 25 Per Svensson, *Malmö: världens svenskaste stad: en oauktorerad biografi* (2011).
- 26 Ibid., s. 292.
- 27 <http://www.largestcompanies.se/topplistor/sverige/foretagen-med-storstvinst/skane-lan>
- 28 Erik Magnusson, "Stor nyfikenhet för social innovation bland unga", i *Sydsvenskan* den 15 november 2017, nätupplagan.
- 29 Göran Greider, "Strejken som skulle få Sverige att stanna", i *Dagens ETC* den 10 januari 2018.

- Rapport 1: Klass, identitet och politisk mobilisering
- Rapport 2: Arbetarlitteraturen och klassamhället
- Rapport 3: Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier
- Rapport 4: Mediekapitalet
- Rapport 5: Nomaderna på den svenska arbetsmarknaden
- Rapport 6: Det nya arbetslivet: management-by-stress
- Rapport 7: Svängdörrarnas förlovade land
- Rapport 8: Vilka är "vi" i jämställdhetspolitiken?
- Rapport 9: Klassamhällets tystade röster och perifera platser
- Rapport 10: En fråga om klass i framtidsstaden Malmö